

Az értelmi fogyatékos gyermekek iskoláztatásának kialakulása Magyarországon a nemzetközi intézményfejlődési folyamatok tükrében

*Munkánkban az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-
oktatásának hazai intézményesülési folyamatát, még a
tankötelezettség keretein kívül megvalósuló intézményes
nevelésük innovatív elemeit vizsgáljuk, szem előtt tartva, hogy
a magyar intézményhálózat kibontakozása miként illeszkedett
az ezen gyermekek nevelésére-oktatására létrehozott európai
rendszerek általános fejlődési tendenciáihoz. A kutatási probléma
különböző dimenzióit – történeti, kultúrtörténeti, neveléstörténeti,
iskolatörténeti, módszertani dimenziókat – érintő vizsgálódásokkal
a kutatás célkitűzései között szerepel rekonstruálni az értelmi
fogyatékos gyermekek iskoláztatásának létrejöttét, áttekinteni
az intézményfejlődési folyamat tágabb történeti dinamikáját,
jelentősebb nemzetközi és hazai állomásait.*

Bevezetés

A modern magyar iskolarendszer kialakulását a kiegyezéstől a századfordulóig tartó, a nemzeti függetlenség jegyében működő oktatáspolitikának a reformkorszakához köthetjük, melynek előzménye a 18. század utolsó harmadában kibontakozó nevelésügyi reform volt. A 18. századi európai nevelési intézmények még csupán a társadalom nemesi és nagypolgári származású körének a nevelését-oktatását végezték, az iskoláztatás az egyházi, politikai és szakmai értelmiségi elit utánpótlására szolgált. A 18. század végétől az iskoláztatás egyre szélesebb néprétegekre terjedt ki, melynek háttérében a felvilágosodás motívuma, a minden gyermek számára elérhető intézményes nevelés állt. A 19. század közepére több fontos háttértényező hatására (pl. a gyermekhez való viszony megváltozása, a gyermekképpen, a gyermekkor felfogásában történt változás) jól kiépített, hatékonyan működő iskolarendszerek jöttek létre, valamint szinte minden országban bevezették az általános tankötelezettséget. A 18. századtól a magyar iskolaügy kibontakozása követte a korszak európai birodalmait érintő közoktatási modernizáció főbb tendenciáit (Németh, 2005; Pukánszky, 2014).

A fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének feltételei a 18. század végére alakultak ki Európában, melynek háttérében társadalmi változások, a gazdasági és technikai fejlődés húzóódott. Az iskolareformok, a népiskolai törvények nem tértek ki ezen gyermekek intézményes nevelésének a szabályozására, azonban jelölték a különböző

iskolátípusokba felvehető gyermekek körét. A népiskolák vonatkozásában a kizáró rendelkezések elsősorban a fogyatékos embereket érintették. A népoktatási alapintézmények egységes rendszerének megteremtésével, kiszélesítésével, valamint a polgárság igényeinek megfelelő általános fejlődéssel egyidőben a fogyatékos gyermekek elkülönültek az átlagtól, a „normális” gyermekek csoportjától (Nóvik, 2010).

Az eddigi gyógypedagógia-történeti kutatások, a megjelent munkák jellege tükrözi a gyógypedagógia kialakulásának útját (Gordosné Szabó, 1978, 1979; Winzer, 1993). Mindazonáltal napjainkban is tudunk olyan történeti kutatásokról, amelyek a fogyatékos személyek területére vonatkozóan, speciális szempontok szerint részletes feldolgozást nyújtanak egy-egy meghatározott problémacsoport alakulásáról (Berzsényi, 2017, 2020; Magyar, 2018, 2019, 2020; Kovács, 2021, 2023; Réthy, 2020). Jelen tanulmány célja bevezető, szintetizáló összefoglalást nyújtani az eddigi nevelés- és gyógypedagógia-történeti tudásról; a téma kifejtése során nemzetközi kontextusba helyezni az értelmi fogyatékos gyermekek hazai intézményeinek alakulását. Az elsődleges és másodlagos forrásszövegek analitikus, forráskritikai elemzése és értelmezése által pillanatfelvételt kapunk az első hazai létesítmények történeti előzményeiről, kialakulási feltételeiről, változásairól, valamint a fogyatékos gyermekekről alkotott korabeli felfogásról.

Módszertanunk kvalitatív tematikus elemzésre épül a dualizmus korában Magyarországon megjelenő, az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésével-oktatásával foglalkozó korabeli diskurzusok vizsgálata, valamint a fókuszba emelt időszak (gyógy)pedagógiai intézményrendszerét érintő szakirodalmak elemzése, értelmezése által. A kvalitatív kutatási módszerek alkalmazása, mint a forrás- és szakirodalom-elemzés, lehetőséget nyújtottak a történések és a szövegek különböző jelentésrétegeinek vizsgálatára, a téma szisztematikus tanulmányozására. A primer források kiválasztásakor elsődleges szempontnak tekintettük, hogy mind a korszak pedagógusközösségének szóló, mind a szélesebb közönség által olvasott sajtóforrásokat vizsgáljuk. Elsődleges forrásaink között megjelentek a „Képezhető Hülyék- és Gyengeelméjűek Budapesti Országos Magyar Királyi Nevelő- és Tanintézetének” 1897-től megjelenő *Értesítői*, valamint a *Magyar Paedagogia* 1892–1920 között havonta, a *Néptanítók Lapja* című folyóirat 1868–1920 között hetente, majd kéthetente megjelent számai is figyelmünk fókuszába kerültek. A *Magyar Gyógypedagógia* című folyóirat 1909–1938 között havonta megjelenő hasábjainak vizsgálata által a fogyatékos gyermekekkel kapcsolatos diskurzusról, a nemzetközi élet tudományos eseményeiről, az intézmények életéről tájékozódhattunk.

Az intézményes foglalkoztatás kialakulása Európában

A fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének feltételei Európában – a polgári társadalom modernizációjával szoros összefüggésben – a 18. század végén alakultak ki. A mai Franciaországban, Ausztriában és Svájcban jöttek létre az első jelentős intézetek értelmi fogyatékos gyermekek számára, azonban a mai Németországban – többnyire magánkezelvényezések formájában – megvalósuló erőfeszítések is számottevőek voltak.

Az „imbecilliseknek” és „idiótáknak” titulált gyermekek szervezett keretek között megvalósuló nevelése-oktatása a 18. század végén vette kezdetét az iparosodással összefüggésben a németországi Zeitz városában (Szászország), ahol egy ipari iskola egy-két óra további segítséget kínált a „lassú” gyermekeknek. A növendékek megtanultak lennel dolgozni, varrni és rajzolni. A korrepetálások célja volt, hogy a gyermekek hasznosak legyenek az ipar számára, valamint a készségeiket is fejlesszék (Woodill és Velche, 1995). A mai Németországban az enyhe értelmi fogyatékos gyermekek első kiegészítő iskolájának előfutáraként tekinthetők a 18–19. század fordulójától szegény családok gyermekei számára létrehozott iskolák. Az első szegények iskolája 1795-ben jött létre

Zeitzban, melyben szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek számára biztosítottak oktatást. A gyógypedagógia történetében az első kezdeményezések között tartják számon az iskolán belüli „pótosztályok” létesítését. A zeitzi intézményben 1803-tól a népiskolai tanítást kiegészítő pótosztályt hoztak létre, majd az intézményt 1817-ben egy árvaházzal vonták össze. A kiegészítő osztály irányítását 1823-tól Johann Traugott Weise (1793–1859) népiskolai tanító vette át (Woodill és Velche, 1995; Kovács, 2022).

1820-ban Weise könyvet írt, melyben szintetizálta, rendszerbe foglalta észrevételeit és tapasztalatait a „gyengeelméjű” gyermekek oktatására vonatkoztatva, kiemelve sokszínűségüket, a problémáik alapvető forrásait, sajátosságaikat, valamint azokat a módszereket, amelyek az oktatásuk során felhasználhatóak. Weise az ipari iskola hagyományait is bevezette a szegények iskolájába, hogy segítse a lemaradó diákokat. Az első pedagógusok egyike volt, aki szisztematikus tervet készített a fogyatékos gyermekekkel való különleges bánásmódrá; különválasztotta az elemi iskola gyengébb képességű tanulóit, s őket külön oktatta. Halála után nem volt közvetlen követője törekvéseinek, így az értelmi fogyatékos gyermekekkel való foglalkozás megszűnt az intézményben (Woodill és Velche, 1995).

A mai Franciaországban Philippe Pinel (1745–1826), Jean-Étienne Esquirol (1772–1840) és Pierre Joseph Bonnaterrre (1752–1804) értelmi fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének előmozdítása érdekében végzett munkássága volt számottevő. Az értelmi fogyatékos gyermekek számára Párizsban 1824-ben létesült intézet a korábban elmeegógyintézetként működő épületben, Bicêtre-ben. Megszervezője Felix Auguste Voisin (1794–1872) francia orvos, Esquirol tanítványa volt. Voisin megközelítése az orvoslás, a nevelés és a rászorulóknak szociális megsegítésének módszereit igyekezett egybe illeszteni (Doron, 2015). Ebben az elmeegógyintézetben korábban is több súlyos értelmi fogyatékos gyermeket helyeztek el, így csak a kezdeményező szakemberre kellett várni, aki felismerte, hogy foglalkoztatásuk speciális metódusokkal lehetséges. A munka Jean Gaspard Marie Itard (1774–1838) francia orvos századeleji kísérlete alapján indult meg, a nevelés eredményeiről és módjáról azonban csak 1837-től tudunk, amikor az intézet vezetését Edward Seguin (1812–1880) vette át (Woodill és Velche, 1995).

Ausztriában Gerhard van Swieten (1700–1772), Johann Peter Frank (1745–1821), Johann Ignaz Felbiger (1724–1788) vett részt a gyermekek intézményes nevelésének előkészítésében. 1828-ban létesült először intézet értelmi fogyatékos gyermekek számára, alapítója Gotthard Guggenmoos (1775–1838) volt. Öt évig tartó fennállása ellenére azért volt jelentős, mert enyhe értelmi fogyatékos gyermekek nevelésére-oktatására létesült, a „debilisek” első intézetének tekinthetjük (Gordosné Szabó, 1978).

Svájcban Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) életműve, pedagógiai nézetei kiemelendők az értelmi fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének-oktatásának áttekintése során. A 19. század elején Svájcban a kretenizmus kezelésével kezdtek el szervezett keretek között foglalkozni. Svájc úttörő volt ezeknek a gyermekeknek az intézményes nevelése terén, hiszen már 1818-ból fennmaradt forrásokból arról értesülünk, hogy gyógy- és nevelőintézetet létesítettek „tompaelméjű” gyermekek számára Wiflisburgban. A 19. század első felében szervezett intézetek közül a leghíresebb az abendbergi intézet volt, amelyet 1841-ben Johann Jakob Guggenbühl (1816–1863) alapított „kretin” értelmi fogyatékos gyermekek számára (Magyar, 2018, 2020). Éltes Mátyás (1873–1936) a következőképpen vélekedett Guggenbühl munkásságáról: „Az utóbbi rázta fel az emberiséget és az ő propagandája nyomán fordult a közfigyelem a szerencsétlen gyengeelméjűek felé.” (Éltes, 1927. 27.)

Az értelmi fogyatékos gyermekek intézményes nevelése terén a 19. században Svájc és Németország emelkedett ki. A mai Franciaországban a két legnagyobb és leghíresebb intézet Párizsban működött (a Bicêtre a fiúk, a Salpêtriére a lányok számára), s az országban mintegy harminc további intézmény létesült. Angliában a század végére tizenhat

intézmény működéséről tudunk, s Ausztriában, Hollandiában, a skandináv államokban szintén megindult ezen gyermekek intézményes nevelése (Gordosné Szabó, 1978. 146.).

A hazai szakmai közösség többek között a *Magyar Gyógypedagógia* című folyóirat 1909-ben megjelent írásából tájékozódhatott az értelmi fogyatékos gyermekek intézményes nevelésével kapcsolatos európai nézetekről:

„A franciák, eddig főleg zárt intézetekben (Bicêtre), dologházakban, szegényházakban stb. gondoskodtak az ügyefogyottakról; még ma is nagyon sokan vannak, akik ezt az eljárást helyesebbnek tartják [...] s kemény kritikát gyakorolnak a német intézmények fölött. Többek közt vádolják a németeket, hogy rendszerük, mely a degeneráltakat a társadalomba visszavezeti, bűn az emberiség ellen. Azt mondják [a németek], hogy ezen egyéneket hasznos munkás emberekké akarják előkészíteni. [...] Arról szó sincs, hisz ők (a németek) maguk hirdetik, hogy az iskola a bajt el nem tünteti, csak annak társadalmi következményét (koldulás, züllés, prostitúció stb.) akarja enyhíteni oly formán, hogy megtanítja őket bizonyos ismeretekre és ügyességekre, mi által boldogulásukat s megélhetésüket biztosítja. Szóval egy kis mázt, egy kis kultúrát adnak a degeneráltakra, ami magába véve nem hiba, csakhogy ennek örve alatt, mint sorvasztó mérget oltják be őket az emberiségbe. [...] A degeneráltakkal szemben célszerűbb a francia rendszer, mely zárt intézetben helyezi el őket, ahol többé kevésbé hasznos tevékenységet is fejthetnek ki, de az emberi társadalomba nem valók. Miután a Taygetos- és háremőr rendszer alkalmazását a humanizmus meg nem engedi, a degeneráltakkal szemben csak egy védekezési módja van az emberiségnek: az internálás.” (Karnay, 1909. 177–178.)

„A franciák, eddig főleg zárt intézetekben (Bicêtre), dologházakban, szegényházakban stb. gondoskodtak az ügyefogyottakról; még ma is nagyon sokan vannak, akik ezt az eljárást helyesebbnek tartják [...] s kemény kritikát gyakorolnak a német intézmények fölött. Többek közt vádolják a németeket, hogy rendszerük, mely a degeneráltakat a társadalomba visszavezeti, bűn az emberiség ellen. Azt mondják [a németek], hogy ezen egyéneket hasznos munkás emberekké akarják előkészíteni. [...] Arról szó sincs, hisz ők (a németek) maguk hirdetik, hogy az iskola a bajt el nem tünteti, csak annak társadalmi következményét (koldulás, züllés, prostitúció stb.) akarja enyhíteni oly formán, hogy megtanítja őket bizonyos ismeretekre és ügyességekre, mi által boldogulásukat s megélhetésüket biztosítja. Szóval egy kis mázt, egy kis kultúrát adnak a degeneráltakra, ami magába véve nem hiba, csakhogy ennek örve alatt, mint sorvasztó mérget oltják be őket az emberiségbe. [...]”

A 20. század első évtizedében is megmutatkozott az intézményekkel kapcsolatos kettős felfogás: a segítő és kirekesztő gesztus együttese, valamint Európa intézetek létesítésével és működésével kapcsolatos célkeresése.

Az intézményes nevelés előzményei Magyarországon

A magyar gyógypedagógia-történetet tekintve az egyetemesen érvényesülő fejlődési ív hazánkra jellemző kibontakozására helyezük a hangsúlyt. Ahogy a különböző országokban más-más módon alakult ez a folyamat, úgy a magyarországi körülmények is sajátos jelleget biztosítottak a gyógypedagógia fejlődésének (Gordosné Szabó, 1979; Magyar, 2019). A továbbiakban bemutatjuk, hogy – a modernizáció megindulásával, a felvilágosodás eszméinek terjedésével összefüggésben, a fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének külföldön már meginduló példáját követve – milyen körülmények között, s milyen eredménnyel tette meg hazánk az első lépéseket, végül miként érkezünk el ahhoz az időszakhoz, amikor a fogyatékos személyek ügyének megoldása Magyarországon is a társadalom gondjává vált. Más országoktól eltérően hazánkban ezen gyermekek intézményes nevelését nem előzték meg magánkezdeményezések, melynek okai társadalmi viszonyok által determinált lehetőségekben keresendők.

A fogyatékos emberekről alkotott általános felfogás Magyarországon a társadalmi – s az ebből következő művelődési és egészségügyi – viszonyok miatt a 19. század közepéig középkori szinten állt. Iskoláztatásuk igénye a társadalom részéről nem merült fel, egészségügyi ellátottságuk kedvezőtlen volt, sorsuk közvetlen környezetük szemléletmódjától és bánásmódjától függött. Az első hiteles adat, amely egy fogyatékos ember egyéni foglalkoztatásáról számol be, 1786-ból ismeretes (Gordosné Szabó, 1979).

A fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének feltételei a 19. század második felében, a polgári átalakulás után jöttek létre, a népoktatási törvény (1868. évi 38. tc.) hatására jelentkezett ezen gyermekek szervezett foglalkoztatásának igénye. Az 1868-as népoktatási törvény hazánkban a modern magyar közoktatási rendszer megteremtésére irányuló első jelentős lépés, melynek szellemi atyja Eötvös József volt. A törvény megteremtette a népoktatási alapintézmények egységes rendszerét, amelyhez az elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák, valamint a népiskolai tanítóképezdek tartoztak. A kultuszminiszter korszakalkotó jelentőségű népoktatási törvényének harmadik paragrafusa kizárta az értelmi fogyatékos gyermekeket a népiskolából: „Ragályos bajban vagy elmebetegségben szenvedők, avagy taníthatatlan tompa elméjük kizárandók a nyilvános intézetekből.” (Törvénycikk, 1868) A népoktatási törvény hiányosságát illetően, miszerint nem gondoskodott megfelelően a fogyatékos gyermekekről, már a 19. század végén érkeztek negatív visszhangok (lásd Rill, 1882; Schwartz, 1891). A törvény megalkotásának ötvenedik évfordulóján hazánk fogyatékos gyermekeket felkaroló szakmai közössége is visszapillantott a múltba, fél évszázad küzdelmeire:

„A népoktatási törvény tehát elzárkózott a fogyatékosok elől. Ezért van, hogy iskolafenntartókat és községeket ilyen intézetek felállítására vagy fenntartására, a fogyatékosokat pedig az iskolába járásra máig sem lehet kötelezni. És ha időközben mégis keletkeztek állami és magánintézetek, ezek nem a népoktatási törvény alapján, hanem inkább annak dacára jöttek létre. Létesültek, mert követelte őket az élet, mely ebben az esetben a törvénytől is erősebbnek bizonyult. Az állam pedig, mikor látta, hogy ezekkel a szerencsétlenekkel szemben a törvény szűkkeblűen járt el, maga kezdett intézeteket létesíteni és az ily irányú törekvéseket támogatni.” (Éltes, 1918. 16.)

Hazánkban először a hallássérült emberek (1802), majd a látássérült személyek (1826), végül az értelmi fogyatékos gyermekek területén az „idióták” és „imbecillisek” (1875) számára létesült intézet. A felsorolt területeken a differenciálódás a 20. században indult meg. „Hibásbeszédűek” részére a 19. század végén (1890) tanfolyam indult, míg a

mozgássérült gyermekek első magyarországi intézetének az alapítása a 20. századra esett (1911). A gyógypedagógia különböző területein az intézményes nevelés hasonló sorrendben indult meg, mint általában külföldön, azonban a társadalom modernizációjában mutatkozó lemaradás következtében az iskoláztatás objektív és szubjektív feltételei később és lassabban alakultak ki, többirányú időbeli eltolódás volt tapasztalható. A fogyatékos gyermekek különböző csoportjait befogadó első intézetek külföldi mintára szerveződtek. Többnyire osztrák, német, valamint francia és svájci hatás érvényesült. A hasonlóság nemcsak az intézetek szervezeti felépítésében volt kimutatható, a gyógypedagógiai eljárások is az említett országok valamelyikében alkalmazottakhoz igazodtak (Gordosné Szabó, 1979).

Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának gondolatával Magyarországon a 19. század második felében találkozunk először. Ezt megelőzően tébolydákba, néhány vagyonos család a külföldön már működő intézetekbe adta súlyos értelmi fogyatékos gyermekét. Már a 18. században feltűntek és ismertté váltak a párizsi Viktorhoz hasonló, vadon talált gyermekek (ilyen volt Hany Istók), kiknek alakját mesészerű, mondák világába illő szófordulatokkal és történetekkel írták körül, nevelésükkel azonban nem próbálkoztak (Éltes, 1927).

Az 1850–60-as években, elsősorban orvosi körökben, a Csellóközben elterjedt kretenizmus problémája keltette fel a figyelmet. Gerley János, aki 1865-ben a magyar orvosok és természetvizsgálók pozsonyi gyűlésén adatokat közölt, a kretenizmus jellemzését, prevencióját és a „kretinekkal” való foglalkozás gondolatát is felvetette. Javaslatának megvalósítására azonban nem került sor (Kiss, 2012; Magyar, 2018). Az 1870-es évekig az értelmi fogyatékos gyermekek nevelése terén nem történt előrelépés.

A népoktatási törvény bevezetése előtt az értelmi fogyatékos gyermekek általában beiskolázás nélkül maradtak. Az általános iskolakötelezettség érvénybe léptetése ezen gyermekek különböző súlyosságú csoportjait más-más módon érintette. Az „idiótáktól” és „imbecillisektől” törvényesen is megvonták az iskoláztatási lehetőséget, a „debilisek” egy része azonban átmenetileg a tankötelezettség hatálya alá esett. A népoktatási törvény bevezetését követően annak végrehajtása szigorúbbá vált, a népiskolákból a kevésbé súlyos értelmi fogyatékos tanulók is lassan kiváltak, megnövelve a beiskolázatlan gyermekek létszámát. Így indult meg szükségszerűen ezen a területen is a differenciálódási folyamat (Gordosné Szabó, 1979).

Az értelmi fogyatékos gyermekek első intézete Magyarországon

Hazánkban az értelmi fogyatékos gyermekek számára elsőként Frim Jakab (1852–1919) kezdeményezésére létesült intézet. Frim Jakab – külföldi tapasztalatai hatására – sajtópropagandát indított ezen gyermekek nevelésének előmozdítására. 1875. november 1-én Rákospalotán megnyílt hazánkban az első intézet értelmi fogyatékos gyermekek számára „Munka” elnevezéssel, melynek kezdetben egy növendéke volt. Az intézet megnyitására szabadkőműves páholy támogatásával került sor (Berinza, 1897a; Éltes, 1927).

Az intézmény megalapításáról és a további intézetek szükségességéről a közvéleményt a következőképpen tájékoztatták:

„Hazánkban a legújabb ideig ezek ügyét nem karolta föl a könyörületesség, a legújabb ideig mondom, mert múlt év november havában Frim J. vezetése alatt néhány emberbarát Rákos-Palotán »hülye nevelőintézetet« nyitott, azonban anyagi nehézséggel küzdve, kénytelen a legtöbb felvételért folyamodókat visszautasítani. (A hülyék legnagyobb része 75 százalék szegény sorsu.) A magyar nemzet majdnem páratlan áldozatkészsége, mely egyik legnagyobb fia lelkes szólítására

tudománynak palotát, Thaliának templomot emelt és a művészetnek ép most csarnokot emelendő, a hülyék és idioták — embertársaink e legnyomorultabbjainak — ügyét is kell, hogy felkarolja. Itt az ideje, hogy az ember baráti szeretet ezek iránt, hazánkban is nyilvánuljon. A humanitás e korszakában nem lehet, nem szabad ezekről megfeledkezni. Németország hülyéi számára 28 nevelő és ápoló intézetet tart fenn.” (Weinberger, 1876. 1.)

A „Munka” nevű intézet 1877 februárjáig működött. Frim azonban folytatta a munkát, s a megszűnt intézetet ugyanazon a helyen magánintézetként folytatólágosan megnyitotta:

„Miután a »Munka« című hülyék-intézete R.-Palotán 1877. évi február hó 1-én feloszlik, s én évek óta a hülyék nevelési módszerével foglalkozom, a nagymélt. m. k. vallás- és közokt. minisztérium rendeltetésére ezt külföldön tanulmányoztam és a »Munka« hülyék intézetén 15 hónap óta mint igazgató működöm ; bátorkodom a t. cz. szülőket arra figyelmeztetni, hogy f. é. február hó 1-én ugyanazon épületben, hol eddig az intézet volt, egy intézetet gyenge- és tompa-elméjű (hülye) gyermekek számára nyitok meg. Az intézet ellátja az ápolandókat neveléssel, tanítással, és oktatja valamely hasznos kézimunkára. — Az intézetnek van egy külön épülete nehézkóru gyermekek (epileptikai) számára.” (Frim, 1877. 4.)

Az intézet 1877-ben átköltözött a Váci útra, majd az 1880-as évek elején Budán, 1888-ban pedig az Alkotás utca 53. számú épületben találjuk. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tíz alapítványi helyet rendszeresített az intézetben. Az új (saját) épületre Frim Jakab a „Hülyék és gyengeelméjűek budapesti intézete” elnevezést írta ki. 1892-től ápoló, óvodai, iskolai és foglalkoztató tagozatot is működtetett az intézetben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1896-ban államosította az intézményt. Frim 1897-ben a Városligetben nyitotta meg újra magánintézetét („Képezhetetlen hülyék intézete”), így az értelmi fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének és az ápoló intézeteknek az alapjait is lerakta hazánkban, munkássága egy új korszak szimbolikus kezdete a magyarországi gyógypedagógia történetében. 1918-ig vezette intézetét, melyet halála (1919) előtt egy egyesületnek adott át (Berinza, 1897a).

1886 novemberében Trefort Ágoston személyes látogatást tett az intézményben. A kultuszminiszter látogatásáról, valamint az intézmény működésének objektív feltételeiről, a növendékek összetételéről a következő forrás alapján szemléletes képet kapunk:

„Az intézet eddig az alkotás-utcában volt elhelyezve s csak három hete, hogy a II. ker. nagy-rókus-utca 36. számú házba költöztették át. [...] A miniszter először a berendezést tekintette meg, szemleutját a főbejárattal szemközt fekvő emeletes épületben kezdve meg. A földszinten végig járta a fiu és női szakosztályt, az emeleten pedig a férfi lakosztályt és az epileptikus betegek termeit. Elismerését főleg a rend és tisztaság nyerte meg. A földszintes épületben az ebédlő és az iskola-helyiségek vannak berendezve. A növendékek, amikor a miniszter belépett, épen ebédjüket végezték. Csöndesen, asztal mellett ülve vártak. A látogatókat a legtöbben észre sem vették. [...] Mindössze 29-en vannak: 24 fiu és 5 leány. Vegyest senyvednek a kretinizmus és idiotizmus válfajaiban. Egynémelyiket évek során át a gondos kezelés annyira kigyógyította, hogy ma már az intézeten belül szolgálatot is végez. Egy 26 éves férfi meg épen annyira van már, hogy küldözhetik is. Olvasni, irni 6-8 kivételével mindannyian tudnak. Némelyik egész folyékonyan ír és olvas, amennyire már t. i. a hülyeséggel járó hiányos beszélőképesség megengedi. Ebéd előtt és után imádkoznak, az érkezőket, ha figyelmeztetik erre, üdvözlik, szóval meglátszik rajtuk, hogy alapos, lelkiismeretes gondozás alatt állanak.” (Somlyay, 1886. 734-735.)

A forrás sorai tükrözik, hogy Frim Jakab szemlélete szerint a nevelés alapja a szoktatás. Rendre, engedelmességre, a játék alkalmazásával társas életre kellett szoktatni a növendékeket. Nézetei szerint egyéni, differenciált fejlesztéssel, szeretetteljes bánásmóddal kell ezen gyermekek nevelését-oktatását megvalósítani (Frim, 1884). Külföldön szerzett tapasztalatai alapján leírta és a gyakorlatban is bemutatta az „imbecillisek” nevelésének több, 20. században is alkalmazott eljárását. Az intézmény történetéről, államosításának kérdéseiről a „Képezhető Hülyék- és Gyengeelméjük Budapesti Országos Magyar Királyi Nevelő- és Tanintézetének” 1897–98. tanévi értesítőjéből tájékozódhatunk (Berinza, 1897a).

Az értelmi fogyatékos gyermekek intézményes nevelése a 19. század végéig

A Frim Jakab nevéhez köthető első intézet államosítását követően a kretenizmus kérdésének előtérbe kerülése, valamint az eltérő csoportosítás alá eső értelmi fogyatékos emberek iskoláztatása került a szakemberek figyelmének fókuszába. Már az 1880-as években rájöttek arra, hogy a kretenizmus és az azzal összefüggő nehézségek országosan jelentkező problémák, így a csallóközi adatok alapján közzétett javaslatok és Frim Jakab magánintézete között láthatóvá vált az összefüggés. Az értelmi fogyatékos gyermekek intézményes nevelésére irányuló törekvések két útja az 1880-as években találkozott (Gordosné Szabó, 1979).

1883-ban a Belügyminisztérium elrendelte a „kretinek” és „idióták” országos összeírását, a probléma jelentőségére ugyanis az 1880-as években több szakember felhívta a figyelmet:

„Ha e lelki bajokhoz még testi baj is járul, azt kreténségnek nevezzük. Az ily baj rendszeren helyi jellegű, hegyi vidékeken s mocsáros helyeken fejlődik ki a levegő s víz hatása folytán (nálunk például Csallóközben, Sopron-, Fogaras- s Hunyad megyékben van igen sok), rendszeren együtt jár a vízfejűséggel, golyvával; az ily szerencsétlen legtöbbszörre beszélni sem tud s egyenesen járnai alig képes, ezért nem annyira nevelésre, mint inkább ápolásra van szüksége.” (György, 1886. 384.)

Linzbauer X. Ferenc (1807–1888) orvos, egyetemi tanár a csallóközi kretenizmus kérdésének tanulmányozásába kezdett. Preventív intézkedéseket sürgetett, s súlyosság szerint különböző intézmények (gyógy-nevelőintézet, foglalkoztatási menedékhelyek, ápodák) felállítására tett javaslatot.

„Linzbauer különben nagyszabású munka megírását is tervbevette Hülyeség és kretinizmus címen, mely egyidejűleg magyar és német nyelven jelent volna meg s amelynek tervezetét és előszavát meg is írta. Világos elgondolás, meleg, emberbaráti érző szív, alapos tanulmány jellemzi ezt a tervezetet, amelyben megtaláljuk a mai 'gyógypedagógia' elnevezést is.” (Éltes, 1927. 34.)

Frim Jakab intézete az államosítással egyidőben (1896) „Gyengeelméjük Budapesti Országos Magyar Királyi Nevelő- és Tanintézetévé” minősült. Az elnevezés mutatja, hogy a növendékek összetétele is megváltozott, azaz olyan értelmi fogyatékos gyermekek maradtak az intézetben, akiket „képezhetőnek” tekintettek. Az értelmi fogyatékos gyermekek csoportja intézményes nevelésük tekintetében hivatalosan is kettévált: „képezhetetlenekre” („idiótákra”) és „képezhetőkre” („imbecillisekre” és „debilisekre”). Még két éve sem működött az állami intézet, amikor megindult az intézeten belüli differenciálódás. 1898-ban már megtaláljuk a kísérleti osztályokat „gyengetehetségűek”

(„debilizsek”) számára. Berkes (Berinza) János (1862–1934) igazgató három, külön tanterv szerint haladó kisegítő, externátusi osztályt indított, amelyek a századfordulón ki is váltak az intézetből, s az egyik népiskolában kezdték meg működésüket, hamarosan a kisegítő iskolák és osztályok hálózatává fejlődtek (Gordosné Szabó, 2000; Kovács, 2023; Mesterházi, 2023). Ezzel az Alkotás utcai „hülyenevelő intézet” átalakult, struktúrája és tevékenysége differenciálódott.

„Ezen természetes individualizálódás keretein belül, különösen azokon a területeken, ahol az egyes elemek szembeötlően heterogén volta miatt a tanítás-nevelés eredményei a legproblematikusabbak voltak, mint teszem azt pl. az értelmileg fogyatékosoknál, ott ezen körülmény már arra indította a szakembereket, hogy legalább az általános kórkép súlyossági foka szerint alkossa a maga differenciáltabb csoportjait, így jöttek létre az értelmileg fogyatékosok oktatása területén leelőször, mint legkiáltóbb különbség: az idioták intézetei, később pedig, midőn már nemcsak ezen durvább elváltozások meglátására voltunk képesek, hanem az értelem kisebb-mérvű, de még mindig kóros elváltozásait is kezdtük észrevenni, létrejöttek a ma már oly jelentős szerepet játszó kórosan gyenge tehetségű gyermekek iskolái, az ú. n. kisegítő iskolák.” (Schnell, 1927. 29.)

A századfordulóra tehát a gyógypedagógiának e területén is kialakult az intézményes nevelés, Frim Jakab magánintézete mellett 1898-ban a „Szeretet” egyesület a „Hülyék menházát” létesítette (Scherer, 1899), Blum Rezső pedig – „Elmegyengék ápoló intézete” néven – Pelsőcön nyitott magánintézetet (Blum, 1903).

A fogyatékos gyermekek intézményes nevelésének 20. század eleji helyzetképe

Az (enyhe) értelmi fogyatékos gyermekek iskolai nevelését érintően 1900-ban Kerékgyártó Elek (1847–1925) foglalta szintézisbe gondolatait:

„A tanítók szakszerű kiképzéséről még egyik hatóságunk sem gondoskodott. Elkülöníteni a szellemileg gyöngé növendékeket, kétségkívül hasznos intézkedés volna. Ámde, ha a szakemberek hiányoznak, az elkülönítés csak zavarokat, elégedetlenségeket és fékezhetetlen panaszokat idézne elő. [...] És ez természetes, mivelhogy a szellemileg gyöngé gyermekek élete valóságos rejtély. Az ily természetekhez megtalálni a kulcsot nem könnyű.” (Kerékgyártó, 1900. 4.)

1901-ben Éltés Mátyás *Külön iskolát a gyöngéeknek!* című írásában a „gyengeelméjűek”, „gyengetehetségűek” és „erkölcsi elmezavarban szenvedő” gyermekek külön iskoláinak szükségességéről értekezik. Cikkében az akkor két éve működő kisegítő iskola tevékenységéről, a jelentkező és felvételre kerülő gyermekekről is említést tett (Ellenbach, 1901a). A „normális gyengék” szakszerű nevelésére létrehozott intézmény megalakulásáról és működéséről a *Magyar Paedagogia* című folyóiratban olvashatunk (Ellenbach, 1903).

A szakemberek már a 19. század végén szorgalmazták a fogyatékos gyermekek tankötelezettségének törvénybe iktatását (ld. Szenes, 1895). Az 1900-tól 1910-ig terjedő években Magyarországon egymás után keletkeztek az intézetek. 1911-re elkészült „az érzéki és értelmi fogyatkozásban szenvedők oktatásáról és gyámolításáról” szóló törvényjavaslat, mely – széleskörű egyeztetéseket követően – „siketnéma, vak és szellemileg fogyatékos gyermekek oktatásáról” szóló törvénytervezetté módosulva az első világháború kitörésének következtében nem került elfogadásra (Gordosné Szabó, 2012. 31.).

Éltes Mátyás soraiból (1920) áttekintést kapunk a „gyengetehetségű”, „gyengeelméjű” gyermekek számára létrehozott kiegészítő iskolák időszerű kérdéseiről. Az 1920-as években már több hazai városban létesült kiegészítő iskola, ahol „gyengeelméjű” gyermekeket tanítottak, máshol pedig előkészületek folytak ezek megszervezésére. Az írásból kitűnik a fogyatékos gyermekekről való általános gondolkodás, szemlélet 20. század eleji helyzete:

„Így igazán áldásos működést fejthet ki, olyat, melynek jótéteményeit megérik a szülők s ezek révén az egész társadalom, de megéri az elemi iskola is, mert munkáját nem akadályozzák többé ezek a szerencsétlen ügyefogyottak, s legjobban megérik maguk azok, akikről az Írás mondja: Boldogok a lelki szegények.” (Éltes, 1920. 18.)

A magyar gyógypedagógia-történetben meghatározó jelentőségű az 1921. évi XXX. törvény cikk az iskoláztatási köteletség teljesítésének biztosításáról, mely minden tanköteles korban lévő gyermek iskoláztatásának megvalósítását tűzte célul. Ez a törvény a fogyatékos gyermekek elkülönített iskoláztatását határozottan kimondta. A törvény hetedik paragrafusa szerint kizárták a többségi iskolából a tanulót, ha „1. oly szervi fogyatkozása van, amely a tanulmányokban való normális előhaladást lehetetlenné teszi, 2. ragályos vagy undort keltő betegségben szenved, 3. elmebeteg vagy tompaelméjű, 4. a többi gyermek erkölcsiségét veszélyezteti” (Törvény cikk, 1921). A törvény és az iskoláztatási kötelezettség megvalósítását az 1922. december 21-én Klebelsberg Kunó (1875–1932) által kiadott „m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. évi 130.700. számú rendelete, az iskoláztatási köteletség teljesítésének biztosításáról szóló 1921:XXX. t.-c. végrehajtásáról” biztosította, szabályozta (Rendelet, 1922).

A 20. század első évtizedeiben jellemző volt a gyógypedagógiai iskoláztatás terén élenjáró országokban, hogy a fogyatékos gyermekek egy része – férőhely hiányában – nem került be a költséges (állami, egyházi, magán) gyógypedagógiai intézményrendszerbe. A szakemberek, érintett személyek és hozzátartozóik, civil szervezetek a tankötelezettség fogyatékos gyermekekre történő kiterjesztését sürgették. Svájc kantonjaiban a századfordulótól, Belgiumban 1914-től, a Szovjetunióban 1919-től, Magyarországon 1921-től, Olaszországban 1928-tól minden „képezhető” fogyatékos gyermekre vonatkozott a tankötelezettség, így iskoláztatásuk közoktatás-politikai területté vált (Gordosné Szabó, 2012).

Az intézmények működésének főbb tendenciái

Ahogy a fentiekben láttuk, a fogyatékos gyermekek intézményes nevelése a 19. század második felében lendületes fejlődésnek indult, világszerte megindult az intézetszervezés, s az iskolai nevelésben részesülők száma nőtt. A tanügyi fejlesztési stratégiák, a tankötelezettséget előíró törvények bevezetésével egyre nagyobb számban jelentek meg Európa-szerte az alapfokú iskolákban azok a tanulók, akik tanulásban elmaradtak a társaiktól. Differenciálódási folyamat indult meg, a különböző fogyatékosági területeken súlyosság szerint szétválasztották a gyermekek csoportjait. Ennek a folyamatnak a megindulása a fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának egyik legjellemzőbb sajátossága a 19. században.

A gyógypedagógia egyetemes történetét tekintve az intézmények elnevezésének kérdésében a 19. század végére általában az a felfogás, irányelv alakult ki, hogy helytelen azokat „hülyék”, „idióták”, „bárgyuak” intézetének hívni. Így az intézeteket általában azokról a városokról nevezték el, amelyekben vagy amelyek közelében működtek, azonban előfordultak bibliai elnevezések is. A szakemberek célja volt, hogy az értelmi

fogyatékos gyermekekről alkotott, általában még meglévő kedvezőtlen narratívát, gondolatokat jó irányba befolyásolják, az előítéleteket megszüntessék (Gordosné Szabó, 1978).

Az értelmi fogyatékos gyermekek első magyarországi intézetében előkészítő vagy szoktató osztályt, kezdő és haladó első osztályt, valamint a felsőbb osztályok esetében a népiskolák osztályaihoz hasonló csoportokat alakítottak (Vadnai, 1899). A 19. század végére a különböző intézetekben általában egységes terv szerint haladtak az előkészítő osztályokban, nagyobb eltérés a taneszközök terén mutatkozott. A tananyagkiválasztást tekintve elterjedt szokás volt, hogy a népiskolák tanterveihez alkalmazkodtak, az azokban megjelölt elvárásokat különböző mértékben redukálva jelölték meg. Az intézmények munkáját tanügyi hatóságok nem szabályozták, így a tanulók összetétele eltérően alakult, s a mindenkori összetételhez igazodva állapították meg a követelményeket. Berinza János a következőképpen vélekedett a „hülye” gyermekek nevelésének módszereiről:

„Általában azt mondhatjuk, hogy a hülyék tanítása főbb vonásokban megegyezik a normális gyermekekével, csak több az egyes gyermekek individualitása, melyet a tanításnál tekintetbe kell vennünk.” (Berinza, 1897b. 9.)

Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének területén a 19. század végéig sem vált általánossá a népiskolákban Comenius óta alkalmazott osztály- és órarendszer (Gordosné Szabó, 1978). A nevelésük-oktatásuk során alkalmazott módszerek vitatott mivoltát tükrözik a források (lásd Berkes, 1909). A tapasztalatok bővülésével, a tudomány fejlődésével azonban differenciáltabb, individuálisabb metódusokkal találkozhatunk, esetenként holisztikus megközelítéssel:

„tanításunk nem lehet általános, hanem a gyermek képességeihez alkalmazott. Persze minden gyermek képességét külön-külön nem lehet figyelembe venni, de bizonyos fokozatot mégis meg lehet állapítani, amelyen belül bizonyos számú gyermek egyenlő elbánásban részesülhet. [...] De nekem mindenesetre tudnom kell, hogy melyik gyermek szorul a szemléletibb, vagy elemibb kérdésre, nehogy a felelni nem tudás a gyermek önbizalmát kevesbítse, sőt a többiek elé, mint tudatlant állítsa. Persze, hogy tudatlan szegény, de nem tehet róla, hogy a teremtő kevesebb képességgel áldotta meg. De nincs olyan tudatlanság, amelyet alkalmas módon kevésbé szembeszökövé ne lehetne tenni, nincs az a csekély képességű gyermek, akitől szeretettel, elnézéssel ki ne lehetne csalni s ne lehetne fokozni azt a kis tudást, amivel bír.” (Ákos, 1909. 156–157.)

Az értelmi fogyatékos gyermekek iskoláztatásának szempontjából lényeges annak górcső alá vétele, hogy milyen képzettségű szakemberek tevékenykedtek a fent említett intézményekben. Schwartz Adolf 1891-ben kritikai hangvételű írásában arról számolt be, hogy hazánkban minden népiskolában több értelmi fogyatékos gyermek tanult. Nézetei szerint a „szellemileg elkorcsosodott” gyermekek ügye kevés figyelmet kapott Magyarországon, mindenekelőtt a tanítók nyitottságának, érdeklődésének hiányát emelte ki. Javasolta, hogy már a tanítóképzőkben ismertessék meg a fiatal tanítókat a fogyatékos gyermekek intézeteivel, nevelésük-oktatásuk lehetőségeivel (Schwartz, 1891).

„Hogy azonban a hülyék tanítását sikeresen, foganatosan vihessük keresztül, ahhoz egy csomó methodikai ismeret, jártasság, kitartás, lelkesedés és ügy iránti szeretettel párosult nagy összegű türelem kívánatik. Nem annyira a módszer határozó az eredményre, — habár ez is szükséges — mint inkább a tanító személye, szívóssága, türelme és kitartása.” (Berinza, 1897b. 9.)

Az 1890-es években speciális szakemberképzés céljából sorra létesültek állami tanfolyamok. 1897-től a „Gyengeelméjűek tanítóit képző tanfolyam” is működésnek indult a „Képezhető Hülyék- és Gyengeelméjűek Budapesti Országos Magyar Királyi Nevelő- és Tanintézetének” keretein belül. A tanfolyamok mindegyike pedagógiai előképzettségre dolgozott ki két évig tartó programot. 1898-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az emberbaráti intézmények szervezetéből kiemelte a fogyatékos gyermekek iskoláit, és gyógypedagógiai intézményekké minősítette őket, ettől kezdve a közoktatás egy önálló területét képezték. Az intézmények irányítására, alacsony számára (összesen kilenc), azonos struktúrájára és működési feltételeire hivatkozva a Gyógypedagógiai Szaktanács a speciális szakemberképzés egyesítését javasolta. A kétéves egyesített gyógypedagógus-képzés 1900-ban indult meg a Gyógypedagógiai Tanítóképző falai között Vácott. Az itt megszerzett oklevél a fogyatékos gyermekek valamennyi területére egyaránt képesítést nyújtott (Ellenbach, 1901b; Gordosné Szabó, 2006; Réthy, 2020).

Hazánk úttörői több ízben felhívták a figyelmet a fogyatékos gyermekek intézményeinek munkájára, valamint a társadalom e téren szükséges szemléletére. A külföldön is sokfelé megfordult Éltes Mátyás a társadalmi szemléletformálás fontosságát hangsúlyozta:

„Külföldön az ilyenmű intézetek legnagyobb részét társadalmi úton, magánadakozásokból, kegyes hagyományokból, gyűjtések útján és társulatok tartják fenn s csak egy-kettőt tart fenn az állam. Hazánkban a gyógypedagógiai oktatásról az állam gondoskodik ugyan, de azért nagy hibát követnénk el, ha azt hinnők, hogy társadalmunknak e tekintetben többé semmi tennivalója nincs. Van, éspedig elsősorban az, hogy az egyes intézetekből kikerült növendékeket vegye pártfogásába és támogassa őket, ha egyébbel nem, hát jószívű bánásmóddal igyekezzék elviselhetőbbé tenni sorsukat; másodsorban pedig az, hogy kiki tehetsége szerint igyekezzék vagyonából egy csekélyke részt e szerencsétlenek segítségére feláldozni. [...] Könnyítsük meg az emberszeretet munkáját azoknak, akik e szerencsétlenek megmentésén fáradoznak.” (Ellenbach, 1901b. 95.)

Az 1890-es években speciális szakemberképzés céljából sorra létesültek állami tanfolyamok. 1897-től a „Gyengeelméjűek tanítóit képző tanfolyam” is működésnek indult a „Képezhető Hülyék- és Gyengeelméjűek Budapesti Országos Magyar Királyi Nevelő- és Tanintézetének” keretein belül. A tanfolyamok mindegyike pedagógiai előképzettségre dolgozott ki két évig tartó programot. 1898-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az emberbaráti intézmények szervezetéből kiemelte a fogyatékos gyermekek iskoláit, és gyógypedagógiai intézményekké minősítette őket, ettől kezdve a közoktatás egy önálló területét képezték. Az intézmények irányítására, alacsony számára (összesen kilenc), azonos struktúrájára és működési feltételeire hivatkozva a Gyógypedagógiai Szaktanács a speciális szakemberképzés egyesítését javasolta. A kétéves egyesített gyógypedagógus-képzés 1900-ban indult meg a Gyógypedagógiai Tanítóképző falai között Vácott.

Zárógondolatok

A haladás gondolata, az ember tökéletesítése, az egyén szabadsága, az empiria hatékonysága, a közvetlen tapasztalat jelentősége, valamint a konkrét tevékenység általi tanulás és a modern kultúra egyéb aspektusai képezték a felvilágosodás eszméjét, amelyekre a fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának módszerei is épültek (Winzer, 1986). A fogyatékos személyekről alkotott narratíva, illetve a velük való bánásmód a különböző társadalmakban korszakokon átívelően ambivalens képet mutatott. A gyógypedagógia történetének tanulmányozása során egyrészt „emberbaráti hagyománnyal” találkozunk, a fogyatékos személyek segítésének, támogatásának indíttatásával. Megjelenik ugyanakkor a „társadalmi szabályozás” hagyománya, a tendencia, hogy el akarjuk rejteni vagy meg akarunk szabadulni azoktól, akik nem illenek közéink (Woodill és Velche, 1995). Ezt a kettős pozíciót, a segítségnyújtást és elnyomást tükrözi az értelmi fogyatékos gyermekek iskoláztatásának története is. Az intézménytörténeti rekonstrukció betekintést nyújthat abba, miként változott meg az egyensúly a segítségnyújtás és az elnyomás között az idők során, felfedi a gyógypedagógia történetében egyszerre jelenlévő segítő és kirekesztő gesztust.

Hodász Kata

Semmelweis Egyetem Pető András Kar

Irodalom

- 1868: XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. *Ministeri utasítások a megyei tanfelügyelők, a tankerületi iskola-tanácsok, a községek, a községi iskolaszékek és a Budapesti iskolatanács számára. Tantervek a nép- és polgári iskolák számára. A tanítóképződe szervezete.* (1869) Hivatalos kiadás. Ráth Mór. (= Törvénycikk, 1868)
1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról. (= Törvénycikk, 1921)
- M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. évi 130.700. számú rendelete, az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. t.-c. végrehajtásáról. Magyarországi Rendeletkötet Tára, 57. 1231–1293. (= Rendelet, 1922)
- Ákos, I. (1909). A képességek megállapításának fontossága az oktatás szempontjából. *Magyar Gyógypedagógia*, 1(5), 152–159.
- Berinzs, J. (1897a). *Az intézet államosításának története.* Értesítő a Képezhető Hülyék- és Gyengeelméjűek Budapesti Orsz. M. Kir. Nevelő és Tanintézetéről az 1897-98. tanévben. 75–79.
- Berinzs, J. (1897b). *A hülyék tanításáról és neveléséről.* Értesítő a Képezhető Hülyék- és Gyengeelméjűek Budapesti Orsz. M. Kir. Nevelő és Tanintézetéről az 1897-98. tanévben. 3–9.
- Berkes, J. (1909). Az elemiesség és részletesség a gyengeelméjűek oktatásában. *Magyar Gyógypedagógia*, 1(1), 23–27.
- Berzsenyi, E. (2017). A fogyatékos személyek nevelésének története interkulturális megközelítésben, az ábrahám vallások – a zsidóság, a kereszténység és az iszlám – szent könyveiben megfogalmazott tanítások tükrében. *PhD-értékezés.* ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Berzsenyi, E. (2020). *Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékosokról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint.* Eötvös József Könyvkiadó.
- Blum, R. (1903). *Tájékoztató a szellemileg fogyatékosok Blum-féle intézetéről. Pelsőcz (Gömörmegye).*
- Doron, C. O. (2015). Felix Voisin and the Genesis of Abnormals. *History of Psychiatry*, 26(4), 387–403. https://www.academia.edu/11610981/Felix_Voisin_and_the_genesis_of_abnormals Utolsó letöltés: 2024. 01. 27. DOI: 10.1177/0957154X15604789
- Ellenbach, M. (1901a). Külön iskolát a gyöngékeknek! *Néptanítók Lapja*, 34(14), 6–7.
- Ellenbach, M. (1901b). Gyógypedagógia. *Magyar Paedagogia*, 10, 93–95.
- Ellenbach, M. (1903). Az állami kisegítő iskola. *Magyar Paedagogia*, 12, 185–186.
- Éltes, M. (1918). Az ötvenéves népoktatási törvény és a fogyatékos gyermekek intézetei. *Magyar Gyógypedagógia*, 10(1–3), 15–17.
- Éltes, M. (1920). A gyöngélméjű gyermekek iskolái. *Magyar Paedagogia*, 29, 13–18.

- Éltes, M. (1927). Adatok a gyengeelméjű gyermekek oktatásának történetéhez. *Magyar Paedagogia*, 36, 25–34.
- Frim, J. (1884). *A hülyeség és a hülyeintézetek. Segélyszózat a magyar nemzethez a nyomorultak legelhagyatottabbjai érdekében*. Nyomatott Posner Károly Lajosnál.
- Frim, J. (1877). Első magyar hülyék nevelő-és ápoló-intézete R.-Palotán. *A Hon*, 15(24), 4.
- Gordosné Szabó, A. (1978). *Gyógypedagógia történet I*. Tankönyvkiadó.
- Gordosné Szabó, A. (1979). *Gyógypedagógia történet II*. Tankönyvkiadó.
- Gordosné Szabó, A. (2000). A gyermekközpontú pedagógia egyik bölcsője. Százhuszonöt éve született Éltés Mátyás. In Pukánszky, B. (szerk.), *A gyermek évszázada*. Osiris Kiadó. 34–42.
- Gordosné Szabó, A. (2006). A hazai gyógypedagógus-képzés fejlődéstörténeti elemzése. *Gyógypedagógiai Szemle*, 34(2), 87–94. https://epa.oszk.hu/03000/03047/00033/pdf/EPA03047_gyosze_2006_2_087-094.pdf Utolsó letöltés: 2024. 01. 27.
- Gordosné Szabó, Anna (2012). *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- György, A. (1886). Hülyék. In Verédy, K. (szerk.), *Paedagogiai Encyclopaedia*. Athenaeum. 383–385.
- Karnay, Á. (1909). Fogyatékosokról való gondoskodás Franciaországban (Külföldi szemle). *Magyar Gyógypedagógia*, 1(5), 176–178.
- Kerékgyártó, E. (1900). A szellemileg gyöngye gyermekek iskolai nevelése. *Néptanítók Lapja*, 33(32), 4–5.
- Kiss, L. (2012). A csallóközi endémiás kretinizmus története. *Orvosi Hetilap*, 153(44), 1752–1759. <https://akjournals.com/view/journals/650/153/44/article-p1752.xml> Utolsó letöltés: 2024. 01. 27. DOI: 10.1556/OH.2012.HO2424
- Kovács, K. (2021). A „gyenetehetségtől” az nyhe értelmi fogyatékosáig: jelentősebb fogalmi változások – Múlt és jelen. *Gyógypedagógiai Szemle*, 49(4), 279–294. DOI: 10.52092/gyosze.2021.4.3
- Kovács, K. (2022). A német kisegítő iskoláztatás története magyar pedagógiai szaklapok tükrében 1867-1918 között. In Karlovitz, J. T. (szerk.), *Szakmódszertani és más pedagógiai tanulmányok*. International Research Institute s.r.o. 209–216. <http://www.irisro.org/pedagogia2022januar/41KovacsKrisztina.pdf> Utolsó letöltés: 2024. 01. 27.
- Kovács, K. (2023). A kisegítő iskoláztatás kialakulásának első szakasza Magyarországon, 1898–1920 között. *Iskolakultúra*, 33(5), 84–101. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/44390> Utolsó letöltés: 2024. 01. 27.
- Magyar, A. (2018). *Fejezetek az értelmifogyatékos-kép történetéből. Elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig*. Gondolat Kiadó. http://real.mtak.hu/91407/1/MagyarAdel_nyomdanak.pdf Utolsó letöltés: 2024. 01. 27.
- Magyar, A. (2019). A pszichiátriai betegekről és az értelmi fogyatékos személyekről alkotott kép változásai a 19. századi Magyarországon. In Bukor, J. & mtsai (szerk.), *11th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections: Conference Proceedings*. Janos Selye University. 107–116. <http://uk.ujs.sk/dl/3334/9MAGYAR.pdf> Utolsó letöltés: 2024. 01. 27. DOI: 10.36007/3334.2019.107-116
- Magyar, A. (2020). Az értelmi fogyatékos személyek első speciális nevelőintézetének megjelenése – út az asylumoktól a gyógyítva nevelésig. In Németh, A. & mtsai (szerk.), *12th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections: Conference Proceedings*. Janos Selye University. 207–215. <http://uk.ujs.sk/dl/3730/Magyar.pdf> Utolsó letöltés: 2024. 01. 27. DOI: 10.36007/3730.2020.207
- Mesterházi, Zs. (2023). Társadalmi válaszok. Történeti visszapillantás: a kisegítő iskola kialakulása és változásai. In Mesterházi, Zs. & Szekeres, Á. (szerk.), *A nehezen tanuló gyermekek iskolai nevelése*. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. 121–151.
- Németh, A. (2005). A modern magyar iskolarendszer kialakulása a nemzetközi intézményfejlődési és recepciós folyamatok tükrében. Összehasonlító intézménytörténeti elemzés. *Iskolakultúra*, 2005(9), 50–70. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20304/20094> Utolsó letöltés: 2024. 01. 27.
- Nóvik, A. (2010). Abnormal children in the Hungarian historiography of education. In Nóvik, A. & Pukánszky, B. (szerk.), *Normalität, Abnormalität und Devianz. Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in der Moderne*. Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften. 49–57. https://www.researchgate.net/publication/309175099_Abnormal_children_in_the_Hungarian_historiography_of_education Utolsó letöltés: 2024. 01. 27.
- Pukánszky, B. (2014). *A magyar iskolatörténet és pedagógusképzés paradigmái*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Réthy, E. (2020). A gyógypedagógus-képzés fejlődéstörténetének útja 1900-1945. *Polymatheia*, 17(1-2), 123–136. https://www.polymatheia.hu/images/pdf/pdf_15.pdf Utolsó letöltés: 2024. 03. 12. DOI: 10.51455/Polymatheia.2020.1-2.07
- Rill, J. (1882). A kirkőről a népiskolai törvény nem gondoskodik. *Magyar Pedagógiai Szemle*, 3(7), 194–202.
- Scherer, I. (1899). A hülyék menháza megnyitása. *Kalauz az emberbaráti oktatás és nevelés terén*, 12(6), 65–67.
- Schnell, J. (1927). Felfogótípus és gyógypedagógia. *Magyar Gyógypedagógia*, 15(1–3), 28–36.
- Schwartz, A. (1891). A hülyék nevelése és tanítása. *Népinevelők Lapja*, 26(11), 189–192.

Somlyay, J. (1886). Trefort látogatása a hülyék intézeteiben. *Népnevelők Lapja*, 21(46), 734–735.

Szenes, A. (1895). *A hülyék és azok nevelése*. Taizs József Könyvnyomdája.

Vadnai, D. (1899). A hülyék és gyengeelméjűek nevelése. *Népnevelők Lapja*, 34(37), 593–596.

Weinberger, S. F. (1876). A hülyeintézetek. *A Hon*, 14(103), 1–2.

Winzer, M. A. (1986). Early developments in special education: Some aspects of Enlightenment thought.

Remedial and Special Education, 7(5), 42–49. DOI: 10.1177/074193258600700509

Winzer, M. A. (1993). *The History of special education. From isolation to inegration*. Gallaudet University Press.

Woodill, G. & Velche, D. (1995). From Charity and Exclusion to Emerging Independence: An Introduction to the History of Disabilities. *Journal on Developmental Disabilities. Le journal sur les handicaps du développement*, 4(1), 11–21.

Absztrakt

Jelen tanulmány az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának hazai intézményesülési folyamatát, még a tankötelezettség keretein kívül megvalósuló intézményes nevelésük innovatív elemeit vizsgálja, szem előtt tartva, hogy a magyar intézményhálózat kibontakozása miként illeszkedett a nevelésükre-oktatásukra létrehozott európai rendszerek általános fejlődési tendenciáihoz. Módszertanunk kvalitatív tematikus elemzésre épül a dualizmus korában Magyarországon megjelenő, az értelmi fogyatékos gyermekek nevelését-oktatását érintő diskurzusok vizsgálata, valamint a fókuszba emelt időszak (gyógy)pedagógiai vonatkozásait értelmező szakirodalmak elemzése által. A kutatás jelentősége, hogy szintetizáló összefoglalást nyújt az eddigi nevelés- és gyógypedagógia-történeti tudásról; a téma kifejtése során nemzetközi kontextusba helyezi az értelmi fogyatékos gyermekek hazai intézményeinek alakulását, árnyalja a róluk alkotott korabeli felfogást. Az intézményfejlődési út betekintést nyújt abba, miként változott meg az egyensúly a segítségnyújtás és az elnyomás között az idők során, felfedi a gyógypedagógia történetében egyszerre jelenlévő segítő és kirekesztő gesztust.

Kulcsszavak: neveléstörténet, gyógypedagógia-történet, iskolatörténet, értelmi fogyatékos gyermek